

Mitja Sunčič

ZNAČILNOSTI MARIBORSKEGA PODJETNIŠTVA V TRIDESETIH LETIH 20. STOLETJA

Uvod

»Zapomnil sem si lepega mladega gospoda z lepimi mladimi brki, lastnika majhne tvrdke, izdelovalnice muholovcev znamke Bussolin.«¹

Bralec, ki se nadeja, da bo v pričujoči razpravi našel slikovite podo-be mariborskih industrialcev, kakršna je zgornja iz Jančarjevega Severnega sija, romana, katerega dogajanje je postavljeno v Maribor iz konca tridesetih let, bo doživel razočaranje, saj besedilo ne vsebuje zanimivih pripovedi o usodah mariborskih podjetnikov. Avtor je raziskavo zastavil malce drugače. Njen glavni namen je predvsem prikaz nekaterih kolektivnih značilnosti mariborskega industrijskega podjetništva v medvojnem času. Kljub nekaterim prikazom zgodovine razvoja mariborske industrije² ostaja ta tema še precej nedotaknjena in neobdelana, zato upam, da se bo moja razprava bralcem zdela zanimiva in da predstavlja nov kamenček v mozaiku, ki veča znanje o gospodarski zgodovini Maribora. Edino delo, neposredno posvečeno podjetništvu, ki sem ga pri raziskovanju gradiva za razpravo uspel najti, je diplomska naloga Nataše Vodopivec, študentke Ekonomsko-poslovne fakultete Univerze v Mariboru, z naslovom Podjetništvo v Mariboru in okolici med svetovnima vojnama.³ Vendar se Nataša Vodopivec ni

¹ Drago Jančar: Severni sij. Celovec-Salzburg 1993, str. 26.

² Najbolj zaokrožen pregled kljub izrazito marksističnemu pristopu in z njim povezano pristranskostjo predstavlja delo Ermina Kržičnika: Gospodarski razvoj Maribora. Maribor 1956. O mariborski tekstilni industriji je izčrpno pisal France Kresal v monografiji Tekstilna industrija v Sloveniji (v nadaljevanju France Kresal: Tekstilna). Ljubljana 1976. Odlično sintezo razvoja Maribora po letu 1918 izpod peresa sodobnika predstavlja razprava Franja Baša: Razvoj Maribora v letih 1918–1938 (v nadaljevanju Franjo Baš: Razvoj). V: Kronika slovenskih mest, 1939, št. 2, str. 57–68.

³ Nataša Vodopivec: Podjetništvo v Mariboru in okolici med svetovnima vojnama. Maribor 2004.

toliko ukvarjala s podjetniki kot posamezniki ali množico posameznikov, temveč se je osredotočila zlasti na podjetja, ki so med svetovnimi vojnami delovala v Mariboru. Ker podatki, ki jih je pridobila, temeljijo na raziskovanju arhivskih virov, v tem primeru registrov mariborskega trgovskega sodišča, sem si pri ustvarjanju vzorca podjetij pomagal z njenim delom.

Sam sem raziskovalno pozornost posvetil tako podjetjem kot tudi posameznikom, ki so v njih delovali. Zato je razprava razdeljena na dva sklopa. V prvem predstavljam vzorec podjetij, ki so bila vključena v razpravo, v drugem sklopu pa se osredotočim na podjetnike. Pri tem je treba povedati še nekaj besed o metodološkem pristopu, ki me je vodil pri raziskovanju mariborskega podjetništva. V prvi vrsti gre za kvantitativno raziskavo, kar pomeni, da sem množico podatkov o podjetjih in posameznikih s preštevanjem in računanjem poskušal obdelati in oblikovati tako, da so se izkristalizirale nekatere temeljne splošne značilnosti mariborskega podjetništva v času med svetovnimi vojnami. Zato se podjetniki v razpravi skoraj ne pojavljajo kot posamezniki, ampak so vedno del množice podjetnikov, s katero jih vežejo nekatere skupne lastnosti ali jih, nasprotno, od njih ločujejo. Za pridobitev uravnotežene podobe o mariborskih podjetnikih bi bilo seveda nujno treba prikazati tudi njihove individualne življenjske usode, vendar za to v razpravi ni bilo ne prostora ne časa. Rezultati kvantitativne analize so večinoma predstavljeni v obliki tabel, ki tvorijo glavno tkivo razprave. Rezultate sem se vedno trudil podati tako v absolutnih kot tudi v relativnih številkah (to je odstotkih).

Vzorec podjetij

Industrijski podjetnik, glavni subjekt pričujoče razprave, ne more obstajati brez institucionalnega okvira, ki šele omogoča njegovo delovanje. Tak institucionalni okvir je od začetkov kapitalizma pa vse do danes predstavljalo podjetje. Ta institucija s pravno predpisano organizacijsko obliko in strogo hierarhijo predstavlja podjetnikov poligon, na katerem lahko izrazi svojo podjetniško žilico.⁴

Temelj, ki sploh omogoča kvantitativno analizo podatkov, je oblikovanje vzorca, sestavljenega iz več samostojnih enot, katerih značilnosti

⁴ Arthur H. Cole: *Business Enterprise in its Social Setting*. Cambridge 1959, str. 7.

mora raziskovalec nato odkriti in obdelati. V procesu raziskovanja mariborskega podjetništva sem oblikoval dva med seboj neločljivo povezana vzorca. Prvi je bil sestavljen iz industrijskih podjetij, ki so obratovala na območju Maribora in okolice v tridesetih letih, drugi pa iz podjetnikov, ki so v njih delovali. V prvem sklopu zato sledi predstavitev rezultatov, ki so nastali pri analizi vzorca industrijskih podjetij.

Da se je neko podjetje uvrstilo v vzorec kot industrijsko, je moralo izpolnjevati več pogojev. Najprej je o tem odločalo lastništvo. Za uvrstitev je podjetje namreč moralo biti v zasebni lasti oziroma v lasti zasebnega kapitala. Zato v raziskavo nisem vključil za Maribor izredno pomembnih državnih Železniških delavnic. Ko sem za podjetje ugotovil, da je bilo v zasebni lasti, je bilo treba dognati še, ali ustreza merilom industrijskega podjetja. Ker je bila medvojna jugoslovanska statistika glede določanja industrijskih podjetij precej ohlapna in neenotna,⁵ sem raje posegel po bolj strogih merilih industrijske statistike iz časa Habsburške monarhije, ki imajo predvsem to prednost, da omogočajo enotno obravnavo industrijskih podjetij po različnih strokah. Glavni merili za določanje industrijskega podjetja v avstrijski statistiki sta bila število zaposlenih in pogonska sila. Da je podjetje veljalo za industrijsko, je moralo imeti več kot 20 zaposlenih in vsaj 10 konjskih sil pogona.⁶

Pri določanju industrijskih podjetij raziskovalec potrebuje zgodovinski vir, ki mu omogoča selekcijo podjetij. Za potrebe razprave se je kot najprimernejši vir izkazalo gradivo, ki ga je za industrijsko statistiko zbirala Zbornica za trgovino, obrt in industrijo (v nadaljevanju: Zbornice za TOI) v Ljubljani.⁷ Gradivo je nastalo predvsem v tridesetih letih prejšnjega stoletja in zajema celotno območje zbornice, torej celotno slovensko etnično ozemlje (v nadaljevanju SEO), ki je takrat bilo v mejah kraljevine Jugoslavije. Iz tega razloga je med dokumenti mogoče najti tudi podatke za slovensko Štajersko. Ker popisne pole oziroma vprašalni (anketni) listi za posamezna industrijska podjetja niso obdelani, predstavlja statistično gradivo idealen vir za raziskovanje podjetništva. Vprašalna pola vsebuje predvsem podatke o podjetju, poseben razdelek pa je posvečen tudi podje-

⁵ Več o tem glej: Stevan M. Kukoleča: *Industrija Jugoslavije 1918–1938* (v nadaljevanju Stevan M. Kukoleča: *Industrija*). Beograd 1941, str. 2–10.

⁶ Klaus Tenfelde: *Unternehmer in Deutschland und Österreich während des 19. Jahrhunderts: Forschungsprobleme*. V: *Innere Staatsbildung und gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867-71 bis 1914* (ur. Helmut Rumpfer). Wien-München 1991, str. 129.

⁷ Gradivo je dostopno v Arhivu republike Slovenije (v nadaljevanju ARS), AS 448, fasc. 309. Pri raziskavi sem uporabil podfascikle od številke 1 do 13.

tnikom, ki so v njem delovali. Pri podjetjih so me zanimali zlasti naslednji podatki: ime, sedež podjetja ali kraj njegovega obrata, industrijska stroka, formalna organizacijska oblika, število zaposlenih, leto ustanovitve ali vpisa v trgovinski register ter leto, kdaj je podjetje izpolnilo vprašalno polo. Ker pa nekaterih podjetij v gradivu Zbornice za TOI ni bilo mogoče najti in ker je pri tem šlo za precej velika in pomembna podjetja zlasti tekstilne stroke,⁸ sem si pomagal s podatki, zbranimi v industriji posvečeni prilogi Krajevnega leksikona Dravske banovine (v nadaljevanju KLDB)⁹, in z že omenjeno diplomsko nalogo Nataše Vodopivec.

Prej sem na kratko omenil, da je gradivo Zbornice za TOI nastalo v tridesetih letih 20. stoletja. To površno formulacijo je treba zdaj natančneje opredeliti in razdelati. Tabela A predstavlja časovni razpon, v katerem so nastale vprašalne pole, iz katerih sem črpal podatke o podjetjih in podjetnikih.

Tabela A: Leta, iz katerih so podatki o podjetjih in podjetnikih v vzorcu

Leto	Število podjetij	Odstotek
1931	6	8,1
1932	1	1,4
1933	5	6,7
1936	5	6,7
1937	9	12,2
1938	10	13,5
1939	21	28,4
1940	16	21,6
1941	1	1,4
Skupaj	74	100

Iz tabela je razvidno, da sem v vzorec uvrstil 74 industrijskih podjetij. Večina podatkov o njih je iz druge polovice tridesetih let, za eno celo iz prvih mesecev leta 1941. Seveda to ne pomeni, kot se bo videlo pozneje, da mnoga podjetja niso nastala že prej kot v tridesetih letih, želim le opozoriti

⁸ Npr. Karl Thoma, mehanična tvornica svilenih izdelkov, Maribor, in Jugotekstil dzož, mehanična tekstilna tvornica, Maribor-Melje.

⁹ Krajevni leksikon Dravske banovine (v nadaljevanju KLDB). Ljubljana 1937.

na to, da je v raziskavi predstavljeno stanje značilno za točno določeno desetletje, ali še bolje, za njegovo drugo polovico.

Treba je zapisati še nekaj stavkov o prostorski omejitvi, ki jo je bilo treba uvesti, ker se simpozij osredotoča zlasti na mesto Maribor. Zato sem v vzorec na podlagi upravnega stanja, kakršno je nastalo po letu 1929 z uvedbo banovin,¹⁰ srezov¹¹ in mestnih občin¹² vključil podjetja s sedežem in/ali obratom v mestni občini Maribor¹³ ter srezih Maribor desni breg, obsegajočem občine Ruše, Hoče, Pobrežje in Studenci¹⁴ in Maribor levi breg, v katerem je bila občina Košaki z istoimenskim industrializiranim predmestnim naseljem.¹⁵ Občini Pobrežje z naseljema Pobrežje in Tezno ter Studenci sta predstavljali industrijski predmestji Maribora, medtem ko sta bili občini Ruše in Hoče od starega mestnega jedra že bolj oddaljeni, vendar sta vseeno bili območji, zajeti v proces industrializacije, pogojene z bližino Maribora. O vplivu slednjega na industrializacijo njegove okolice zgovorno pričajo podatki štetja prebivalstva iz leta 1931: v občini Ruše, ki so jo raziskovalci Geografskega inštituta na Univerzi kralja Aleksandra v Ljubljani označili za »industrijsko«,¹⁶ se je s kmetijstvom preživljalo le še 18,3 odstotka prebivalstva, v občinah Spodnje in Zgornje Hoče ter Razvanje, ki so jih že omenjeni geografi opredelili kot »periferne občine večjih mestnih aglomeracij (...), kjer je kmetski značaj že potisnjen v ozadje«,¹⁷ je bil odstotek kmečkega življa višji, toda še vedno pod 50 odstotki.¹⁸

Velika večina v vzorcu zajetih podjetij je imela svoj sedež v mestu Maribor in njegovi okolici (glej tabelo 1). Toda v vzorec sem se odločil vključiti tudi dve izjemi. Prva je Sladkogorska tovarna lepenke in papirja,

¹⁰ Oktobra 1929 je kralj uvedel upravno preureditev države, ki je še poudarila centralistično državno ureditev. Jugoslavija je bila razdeljena na nove upravne enote, banovine. Jurij Perovšek: Ozemlje in ljudje. V: Slovenska novejša zgodovina (ur. Zdenko Čepič et al.). Ljubljana 2005, str. 184.

¹¹ V sreze so bili junija 1929 preimenovani prejšnji okraji. Prav tam, str. 185.

¹² Zakon o mestnih občinah iz leta 1934 je priznal status mestnih občin naslednjim slovenskim mestom: Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptujju. Prav tam.

¹³ Upravna enota z uradnim nazivom Mestna občina Maribor je obsegala predvsem mesto brez predmestij. Mestna občina Maribor je leta 1931 štela 33.149 prebivalcev in imela obseg 706 ha. KLDB, str. 447.

¹⁴ KLDB, str. 427–447.

¹⁵ KLDB, str. 434–435.

¹⁶ Gospodarska struktura Slovenije (v nadaljevanju GSS). Ljubljana 1939, str. 15. Anonimni pisec članka o naselju Ruše v KLDB je z enim stavkom zajel bistvo korenitih sprememb, ki jih je prinesla industrializacija: »Nekdaj mirna vas in poznano letovišče zadobiva v zadnjem času spricho velike tovarne za dušik povsem industrijski značaj«. Morda je mogoče v teh vrsticah zaznati ščepec nostalgije za starimi, spokojnimi časi (namišljene) ruralne idile, preden je življenje ljudi pričela obvladovati sila, ob kateri se razblinja »vse stalno in trdno«, sila, ki ji je uspelo kmečko prebivalstvo iztrgati »idiotizmu vaškega življenja«, kot sta v svojem grenko-sladkem slavospevu buržoaziji na začetku Komunističnega manifesta zapisala Marx in Engels. Karl Marx in Friedrich Engels: Izbrana dela: drugi zvezek. Ljubljana 1971, str. 592–593.

¹⁷ GSS, str. 14.

¹⁸ Točne številke so naslednje: Spodnje Hoče 45,3 odstotka, Zgornje Hoče 48,1 odstotka, Razvanje 47,2 odstotka. GSS, str. 14.

d. z o. z., ki je imela obrat v Slovenskih goricah, v kraju z imenom Sladki vrh, sedež podjetja pa je bil v Mariboru. Druga izjema je bila Teksta, d. d., za tekstilno proizvodnjo, s sedežem v Zagrebu in obratom v mariborskem predmestju Tezno. Razloga, da sem se odločil za vnos omenjenih podjetij v vzorec, sta dva: Sladkogorska tovarna lepenke poudarja pomen Maribora kot severno-štajerskega gospodarskega središča, ki ni pospeševalo le industrializacije bližnje okolice, temveč je svoj gospodarski vpliv širilo tudi na oddaljenejša, še izrazito agrarno obarvane kraje,¹⁹ čeprav pri podjetju ni sodeloval lokalni mariborski kapital, temveč zlasti ljubljanski bančni kapital (Zadružna gospodarska banka). Delniška družba Teksta je zanimiva zlasti kot primer posega zagrebškega bančnega kapitala v Mariboru.²⁰ Obe podjetji sta torej predstavljali delovanje bančnega kapitala, ki je v Maribor prišel iz drugih jugoslovanskih mest in ni bil lokalnega mariborskega izvora.²¹ Posledično tudi podjetniški kader, zadolžen za njuno vodstvo, ni prihajal iz Maribora, temveč iz Ljubljane in Zagreba. Vsi ti dejavniki so se mi zdeli dovolj merodajni in vredni upoštevanja pri poskusu prikaza čim bolj celovite podobe industrijskega podjetništva v Mariboru.

V naslednjih vrsticah bom na hitro predstavil temeljne značilnosti vzorca industrijskih podjetij.

Tabela 1: Sedeži v vzorcu zajetih podjetij

Srez ali mestna občina	Število podjetij	Odstotek
Mestna občina Maribor	60	81,1
Srez Maribor desni breg	11	14,9
Srez Maribor levi breg	2	2,7
Sedež podjetja zunaj SEO ²²	1	1,3
Skupaj	74	100

Iz tabele 1 je mogoče razbrati, da je večina podjetij imela sedež v me-

¹⁹ Občine okoli Sladkega vrha so imele povprečno okoli 80 odstotkov kmečkega prebivalstva. GSS, zemljevid št. 1.

²⁰ Podjetje je bilo ustanovljeno leta 1924 s sodelovanjem dunajskega industrijskega in zagrebškega bančnega kapitala, vendar kaže, da so dunajski družabniki v tridesetih letih iz podjetja izstopili in je to prišlo v popolnoma jugoslovansko last. KLDB, str. 646; ARS AS 448, fasc. 309, podfasc. 11.

²¹ Verjetno je na to vplivalo tudi dejstvo, da mariborskemu podjetništvu v medvojnem času ni uspelo razviti samoniklega bančništva, zaradi česar so v Mariboru delovale podružnice bančnih zavodov, ki so svoje sedeže imeli »v središčih državnega gospodarstva«. Franjo Baš: Razvoj, str. 63.

²² Slovensko etnično ozemlje v Habsburški monarhiji je obsegalo naslednje dežele: Kranjska, slovenske dele dežel Štajerske in Koroške ter Primorsko, ki je združevala Goriško in Gradiško, Trst in sodni okraj Podgrad v Istri. Andrej Studen: Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Ljubljana 1993, str. 20 in Jasna Fischer: Slovensko narodno ozemlje in razvoj prebivalstva. V: Slovenska novejša zgodovina: prva knjiga (ur. Zdenko Čepič et al.). Ljubljana 2005, str. 17.

stu Maribor, sledila so jim podjetja s sedežem v srezih Maribor desni in levi breg, zunaj SEO pa je imelo sedež le eno podjetje. Koncentracija sedežev podjetij v Mariboru in njegovi neposredni okolici kaže na to, da je bil tuji, to je nejugoslovanski kapital zaradi carinskih in drugih državnih predpisov, ki so imeli namen ščititi in spodbuditi razvoj industrije na jugoslovanskih tleh, primoran v Mariboru ustanavljati sedeže podjetij in ne zgolj podružnic. Seveda je bil sedež podjetja zgolj formalnost in ta podatek ne pove veliko ne o izvoru kapitala ne o tem, kje so se sprejemale podjetniške odločitve. Le eno obravnavano podjetje je imelo sedež zunaj mariborskega območja. To je bila že omenjena Teksta, d. d., s sedežem v Zagrebu. To daje slutiti, da jugoslovanski bančni kapital ni bil močno zainteresiran za Maribor.

Preden preidem na predstavitev strukture podjetij po industrijski stroki, moram razložiti, po kakšnem ključu sem se odločil za delitev industrije. Iskal sem preprosto rešitev, ki bi omogočila poenotenje čim več raznolikih podjetij, in jo našel v shemi, po kateri je bila slovenska industrija razdeljena v KLDB.²³ Razlog za iskanje preproste rešitve je bil v tem, da gre v tem primeru za zgodovinsko razpravo, posvečeno predvsem podjetništvu, in ne za poglobljeno analizo medvojne industrije.

Tabela 2: Podjetja po industrijski stroki

Industrijska stroka	Število	Odstotek
Tekstilna	23	31,1
Gradbena	10	13,5
Kemična	8	10,8
Kovinska	8	10,8
Živilska	6	8,1
Lesna	5	6,8
Papirna	5	6,8
Usnjarska	3	4
Razno	2	2,8
Grafična	1	1,3
Neznano	3	4
Skupaj	74	100

²³ Glej KLDB, str. 615–668. Podobno shemo razdelitve industrijskih strok je uporabil tudi zgodovinar Jože Šorn v razpravi Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama. V: Kronika, 1959, št. 1, str. 10.

Tabela 2 zelo jasno kaže, da so imela v Mariboru primat tekstilna podjetja. Na drugem mestu so bile gradbena podjetja. Nekaj nad deset odstotkov je bilo podjetij kemične in kovinske stroke, druge industrijske veje pa so ostale pod desetimi odstotki.

Zdaj se je mogoče vrniti k prej zapisani misli o manjši neposredni udeležbi bančnega kapitala v mariborski industriji.²⁴ Trditev o majhni neposredni kapitalski in podjetniški bančni udeležbi bolje osvetljuje in njej v prid govori formalna organizacijska struktura v vzorcu zbranih podjetij.

Tabela 3: Formalna organizacijska oblika podjetij

Oblika podjetja	Število	Odstotek
Posamično podjetje	32	43,2
Družba z omejeno zavezo	21	28,4
Javna družba	13	17,6
Delniška družba	7	9,4
Komanditna družba	1	1,4
Skupaj	74	100

Na majhno neposredno udeležbo bančnega kapitala v industriji namreč opozarja nizko število delniških družb v vzorcu, saj so bile le-te po številčnosti na predzadnjem mestu.²⁵ Najštevilčnejša so bila posamična podjetja, sledile so jim družbe z omejeno zavezo, ki so bile najpriljubljenejše ravno v za Maribor značilni tekstilni stroki, kjer so imele delež 43,6 odstotka vseh v stroki delujočih podjetij, medtem ko je bila delniška družba le ena (4,3 odstotka vseh podjetij tekstilne stroke). V drugih treh najbolj razširjenih strokah, gradbeni, kemični in kovinski, so bile po številu na prvem mestu posamična podjetja, drugo in tretje mesto pa so si delile delniške in družbe z omejeno zavezo. V tem se te veje mariborske industrije razlikujejo od tekstilne. V slednji so bile namreč posamična podjetja šele na tretjem, predzadnjem, mestu.²⁶ Iz povedanega je mogoče zaključiti, da posamična

²⁴ Posredno, to je s kreditiranjem, je bančni kapital seveda imel pomembno vlogo pri razvoju mariborske industrije. Franjo Baš: Razvoj, str. 63.

²⁵ Več o priljubljenosti delniških družb kot oblike organiziranja podjetij v primeru neposredne bančne kapitalske udeležbe glej: Mitja Sunčič: Bančna udeležba v industriji med svetovnimi vojnama. Razprava je v času pisanja poglavja v tisku in bo izšla v reviji Prispjevki za novejšo zgodovino.

²⁶ Razmerje med industrijsko stroko in organizacijski obliko podjetja v tekstilni, gradbeni, kemični in kovinski industriji je bilo naslednje:

podjetja kljub svoji številčnosti niso imela večje vloge v tekstilni panogi in so bila torej omejena predvsem na bolj obstranske panoge mariborske industrije.²⁷ S tem sem se približal naslednji značilnosti mariborske industrije, ki jo bo natančneje osvetlila problematika velikosti podjetij. Sledi namreč obravnava števila zaposlenih.

Tabela 4: Število zaposlenih v podjetjih, zajetih v vzorec

Število zaposlenih po kategorijah	Število podjetij v posamezni kategoriji	Odstotek
21–50	37	50
51–100	13	17,6
101–250	11	14,9
251–500	8	10,8
Nad 501	5	6,7
Skupaj	74	100

Ob tem naj pripomnim, da sem podjetja gleda na število zaposlenih razvrstil v kategorije po metodologiji, ki so jo v tridesetih letih razvili raziskovalci, zaposleni na ljubljanskem Geografskem inštitutu, pri čemer sem izpustil kategorijo podjetij z manj kot 20 zaposlenimi, obenem pa sem vsa večja podjetja vključil v kategorijo podjetij z nad 500 zaposlenimi.²⁸ Moja metoda se od prej omenjene zaradi uporabe različnih virov razlikuje v tem, da sem upošteval vse v podjetju zaposlene, torej tudi pisarniško osebje, medtem ko so v raziskavah Geografskega inštituta upoštevali izključno delavstvo. Menim, da ta razlika ne vpliva močno na rezultate, obenem pa morda daje bolj zaključeno podobo o zaposlenih v industriji na mariborskem območju. Podatke o številu zaposlenih sem, kot sem že omenil, črpal iz anketnih listov za industrijo Zbornice za TOI.

	Gradbena		Kemična		Kovinska		Tekstilna	
	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek
Posamična firma	7	70	2	25	4	50	5	21,7
Družba z omejeno zavezo	2	20	2	25	2	25	10	43,6
Javna družba	1	10	2	25	0	0	6	26,1
Komanditna družba	0	0	0	0	0	0	1	4,3
Delniška družba	0	0	2	25	2	25	1	4,3
Skupaj	10	100	8	100	8	100	23	100

²⁷ Posamična podjetja so bila na prvem mestu v naslednjih strokah: gradbena, kovinska in lesna.

²⁸ Glede kategorij glej: GSS in Mirko Novak Razmestitev industrije v Sloveniji. V: Geografski vestnik, 1939, št. 1–4, str. 23.

Zdaj pa k rezultatom: kljub temu da je Maribor veljal za mesto velikih tekstilnih podjetij, so tako absolutno kot tudi relativno v izbranem vzorcu prevladovala mala podjetja z od 21 do petdeset zaposlenimi. Precej za njimi so bila podjetja z več zaposlenimi. Opazno je, da število podjetij pada sorazmerno s številom zaposlenih. Na tej podlagi je torej mogoče oblikovati podobo o velikem številu malih zasebnih podjetij, ki so delala družbo velikanom tekstilne industrije. Ob tem se postavlja zanimivo vprašanje, ali je pri odnosu med množico malih podjetij in peščico velikih šlo za ekonomsko dopolnjevanje ali za konkurenčni boj. Morda število malih podjetij bolj kaže na dopolnjevanje kot neusmiljen konkurenčni boj.

Vendar zgolj razvrščanje in preštevanje podjetij po številu zaposlenih še ne pove veliko o njihovi (ne)pomembnosti. Več o tem je mogoče izvedeti iz števila zaposlenih v posameznih kategorijah podjetij.

Tabela 5: Število zaposlenih po kategorijah

Kategorija	Skupno število zaposlenih	Odstotek skupnega deleža zaposlenih	Povprečno število zaposlenih v kategoriji
21–50	1188	10,3	32,1
51–100	1042	9,1	80,2
101–250	1645	14,3	149,5
251–500	3063	26,6	382,9
Nad 500	4575	39,7	915
Skupno število delavstva	11.513	100	311,9

Iz tabele 5 je jasno razvidno, da so manjša podjetja v strukturi vseh zaposlenih v industriji imela razmeroma obrobno vlogo. Po v tridesetih letih 20. stoletja veljavnih merilih so kot večja podjetja veljala tista, ki so zaposlovala nad 100 delavcev.²⁹ Zgolj površen pogled na tabelo 5 pove, da so večja podjetja v Mariboru in njegovi bližnji okolici zaposlovala več kot tri četrtine ali 80,3 odstotka vseh zaposlenih v industriji. Obenem izstopa tudi nizko povprečno število zaposlenih v prvi, najštevilčnejši kategoriji podjetij. S tem se jasno kaže postranska in dopolnjujoča vloga manjših podjetij, pri čemer pa se ne sme omalovaževati njihovega pomena pri napredujoči

²⁹ GSS, str. 24.

izgradnji infrastrukture sodobnega industrijska centra kot tudi ne pri skrbi za potrebe vzporedno s procesom industrializacije razvijajočega se trga potrošniških dobrin.³⁰

To sklepanje je mogoče podpreti z analizo odnosa med industrijsko stroko in številom zaposlenih. V tabeli so zajete le štiri stroke z največjim številom zaposlenih.

Tabela 6: Razmerje med industrijsko stroko in številom zaposlenih

	Tekstilna		Gradbena		Kemična		Kovinska	
	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek
21–50	8	34,8	4	40	4	50	5	62,5
51–100	5	21,7	1	10	1	12,5	1	12,5
101–250	2	8,7	2	20	2	25	2	25
251–500	3	13	3	30	1	12,5	0	0
Nad 501	5	21,8	0	0	0	0	0	0
Skupaj	23	100	10	100	8	100	8	100

Zanimivo je, da je bilo tudi v tekstilni stroki, tako kot v vseh drugih, največ malih podjetij. Vendar je iz tabele jasno razvidno, da je bila tekstilna industrija izjemna ravno zaradi visokega odstotka velepodjetij z več kot 501 zaposlenim, saj je tudi edina v vzorcu, ki je sploh imela podjetja v tej kategoriji. Iz visokega odstotka malih podjetij v tekstilni stroki je mogoče sklepati na njihovo dopolnilno vlogo ter pomen v tekstilni industriji in pri zadovoljevanju potreb prebivalstva na lokalnem trgu.³¹

To sliko dopolnjuje naslednja tabela, ki podaja izračun povprečnega in skupnega števila zaposlenih v podjetjih glede na stroko.

Iz zgornjih števil je mogoče brez večjih težav razbrati dominantno vlogo tekstilne industrije, še zlasti, če upoštevamo specifično problematiko zaposlovanja v gradbeni industriji, ki je bila po številu zaposlenih na drugem mestu. Zaposlovanje v gradbeni industriji je bilo namreč izrazito sezonsko (oziroma sezijsko, kot so rekli v tridesetih letih) obarvano, zaradi česar je število zaposlenih v gradbenih podjetjih zelo nihalo. Ob upoštevanju te okoliščine je šele mogoče sprevideti pomen tekstilne proizvodnje za

³⁰ Sodobniki so bili mnenja, da je industrija dvignila življenjski standard v medvojnem Mariboru. Glej: Franjo Baš: Razvoj, str. 62 ter 64–65.

³¹ V zgornji tabeli to ni navedeno, vendar je treba opozoriti, da je bil odstotek podjetij v kategoriji 21 do 50 zaposlenih v drugih strokah: lesna 80 odstotkov, živilska 66,6 odstotka, usnjarska 66,6 odstotka in papirna 60 odstotkov.

Tabela 7: Povprečno in skupno število zaposlenih po industrijskih strokah

Stroka	Povprečno število zaposlenih v stroki	Skupno število zaposlenih v stroki	Odstotek od skupnega števila zaposlenih
Tekstilna	289,4	6656 ³²	58,5
Gradbena	181,8	1818	16
Kemična	111,9	895	7,8
Kovinska	69,8	558	4,9
Papirna	94,5	472	4,1
Živilska	58,6	352	3,1
Lesna	47,4	237	2,1
Usnjarska	67,3	202	1,8
Razno	51,7	103	0,9
Grafična	X ³³	92	0,8
Skupaj		11.385 ³⁴	100

prebivalstvo Maribora in njegove agrarno prenaseljene okolice.³⁵ Številke, navedene v tabeli 7, vodijo le k enemu sklepu: veliko večino zaposlenih v industriji, ki je bila v lasti zasebnega kapitala, je preživljala tekstilna proizvodnja.

Za konec prvega sklopa, posvečenega analizi vzorca podjetij, se bom na kratko pomudil le še pri časovni dimenziji obravnavanih podjetij. Želim namreč predstaviti, kdaj so v vzorec vključena podjetja nastala. Mariborska industrija je namreč v obravnavanem obdobju veljala za mlado, zato me je zanimalo, kako se bo ta trditev kazala v številkah. Glede letnice, ki sem jo izbral kot začetek podjetja, sem v prvi vrsti poskušal dognati leto vpisa v sodni register mariborskega trgovinskega sodišča, saj je bil vpis pogosto znak, da je podjetje preseglo obrtni okvir. Vendar nekatera podjetja – kljub temu da so imela industrijski značaj – zaradi neznanih razlogov niso bila vpisana v sodni register podjetij, zato je bilo pri njih treba upoštevati letni-

³² Številka je ravno na pol poti med oceno o 6000 v tekstilni stroki zaposlenih delavcih, ki jo je leta 1939 podal Franjo Baš: Razvoj, str. 61 in Kresalovo oceno iz leta 1976, ki pravi, da je mariborska tekstilna industrija zaposlovala približno 7000 delavcev. France Kresal: Tekstilna, str. 103.

³³ V vzorec je bilo vključeno le eno podjetje grafične stroke.

³⁴ GSS navaja, da je mariborska industrija v tridesetih letih zaposlovala 12.891 delavcev, medtem ko je Baš ocenil, da naj bi v Mariboru s predmestji bivalo kar 16.000 delavcev. GSS, str. 17, Franjo Baš: Razvoj, str. 65.

³⁵ O problematiki agrarne prenaseljenosti mariborske okolice in pomena industrije za njeno absorpcijo glej: Franjo Baš: Razvoj, str. 59.

co nastanka, če je bila ta seveda v virih sploh zapisana. Vendar je neregistriranih podjetij v vzorcu razmeroma malo. Da sem se za njihovo vključitev v vzorec sploh odločil, je bila odločilnega pomena želja mariborsko industrijo prikazati v vsej njeni večplastnosti in raznolikosti. Glavni vir za določanje letnice registracije ali nastanka podjetja ni bil mariborski trgovinski register, temveč že mnogokrat omenjene vprašalne pole za industrijo Zbornice za TOI. Če v vprašalnih polah tega podatka ni bilo, sem moral iskati pomoč v diplomski nalogi Petre Vodopivec in KLDB.

Tabela 8: Čas ustanovitve ali registracije v vzorec zajetih podjetij

Desetletje	Število podjetij	Odstotek
1881–1890	1	1,3
1891–1900	3	4,1
1901–1910	6	8,1
1911–1917	2	2,7
1918–1920	3	4,1
1921–1930	32	43,2
1931–1940	25	33,8
Neznano	2	2,7
Skupaj	74	100

V tabeli 8 zbrani podatki jasno potrjujejo tezo o mladosti mariborske industrije. Desetletje 1911–1920 sem zaradi poudarjanja pomena naglega povojnega industrijskega razvoja razdelil na dva dela, in sicer na leta 1911–1917 in 1918–1920. Pred letom 1918 je bilo ustanovljenih le 16,2 odstotka podjetij v vzorcu, po letu 1918 pa kar 83,8 odstotka. Obdobja ustanovitve podjetij nekako ustrezajo konjunktornim obdobjem. Pred prvo svetovno vojno izstopa zlasti desetletje 1901–1910, v katerem je gospodarski polet trajal od 1901 do 1905 ter se začel zopet po letu 1908.³⁶ Po letu 1918 bije v oči zlasti izreden razmah podjetniške dejavnosti v dvajsetih letih, v desetletju, ki ga je mogoče glede na število novoustanovljenih industrijskih podjetij razglasiti za najživahnejšo dobo industrijskega razvoja Maribora in okolice. Ob tem je treba opozoriti na visok odstotek podjetij, ki so bila ustanovljena v tridesetih letih, v desetletju, ki ga je sicer zaznamovala huda

³⁶ Glede konjunktornih obdobjev glej tabele v Filip Uratnik in Ivo Lah: Aktualni problemi iz socialne politike in gospodarstva. Ljubljana–Maribor 1934, str. 56–57.

gospodarska kriza. Vendar je pojasnilo za napredujočo industrializacijo Maribora v tridesetih letih mogoče najti v prevladi tekstilne stroke, ki je v Jugoslaviji gospodarska kriza zaradi nenasitnega trga ni kaj prida priza-dela.³⁷ Enakomeren razvoj tekstilne industrije ponazarja tudi tabela 9, ki zajema vseh 22 tekstilnih podjetij, za katere je bilo mogoče ugotoviti čas registracije ali ustanovitve.

Tabela 9: Čas registracije ali ustanovitve tekstilnih podjetij

Desetletje	Število podjetij	Odstotek
1921–1930	11	50
1931–1940	11	50
Skupaj	22	100

Vsa tekstilna industrijska podjetja v vzorcu so torej nastala po prvi svetovni vojni. Naslednja tabela prikazuje čas nastanka podjetij v drugih industrijskih strokah:

Tabela 10: Razmerje med stroko in časom ustanovitve podjetja

Stroka	Odstotek podjetij v stroki, ustanovljenih pred letom 1918	Odstotek podjetij v stroki, ustanovljenih po letu 1918
Grafična	0	100
Papirna	0	100
Razno	0	100
Kovinska	12,5	87,5
Gradbena	22,3	77,7
Usnjarska	33,3	66,6
Lesna	40	60
Živilska	50	50

Na podlagi števil v tabeli 10 je mogoče zaključiti, da so pred letom 1918 na območju Maribora nastajala predvsem podjetja industrijskih strok, ki bi jih bilo mogoče označiti za tradicionalne. Sem bi zlasti lahko

³⁷ Ivo Lah je v Spominskem zborniku Slovenije zapisal, da tekstilna industrija »med svetovno gospodarsko krizo ni skoraj nič trpela«. Ivo Lah: Razvoj zaposlenosti v Sloveniji po svetovni vojni. V: Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije (ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele). Ljubljana 1939, str. 403.

uvrstil živilsko, usnjarsko, lesno in v manjši meri gradbeno industrijo.³⁸ Najverjetneje so bila to manjša podjetja, ki so proizvajala predvsem za lokalni trg. Po prvi svetovni vojni je Maribor zajel močan val ustanavljanja novih industrijskih podjetij, pri čemer so bila na prvem mestu podjetja tekstilne industrije. Poleg tekstilne so se pojavile tudi nekatere druge nove industrijske panoge, kot sta bila grafična in papirna industrija. Zaključiti velja z ugotovitvijo, da je na podlagi rezultatov o ustanavljanju v vzorec zajetih podjetij mogoče trditi, da so skoraj vse industrijske stroke po letu 1918 doživele razmah, le za živilsko industrijo se zdi, da je stagnirala.³⁹

S tem se je analiza vzorcev podjetij približala koncu. S kvantitativno metodo sem sicer izračunal še nekatera druga razmerja med različnimi podatki v vzorcu (tako npr. razmerje med številom zaposlenih in časom nastanka podjetja ali razmerje med organizacijsko obliko podjetja ter časom nastanka), vendar v tem prispevku ni prostora za podrobnejšo predstavitev rezultatov, zato se bom zdaj posvetil analizi posameznikov, ki so delovali v izbranih podjetjih.

Vzorec podjetnikov

Kljub navidezno preprostemu sklepanju, da je podjetnik pač tisti, ki je ali lastnik ali vodja industrijskega podjetja, naleti raziskovalec ravno pri poskusu opredelitve podjetnika na številne težave. Tako podjetnik kot tudi podjetništvo sta precej splošna in široka pojma brez točno določenega pomena, pri katerih si je mogoče predstavljati marsikaj: od podeželskega obrtnika do kramarja, ki se s svojim blagom vlačí po blatnih cestah, trgovca v lastnem, lično urejenem lokalu kot tudi uglajenega bankirja ali industrialca. Poseben problem nastane pri osredinjanju na zgolj podjetnost v industriji, saj je znotraj podjetja, te osnovne enote industrijske proizvodnje, treba določiti posameznika, ki mu pripada prestižni naziv podjetnik. Za industrijska podjetja v lasti posameznikov, ki so prevladovala v zgodnjih fazah industrializacije, to ni težavno. Težava se pojavi pri podjetjih v lasti več družabnikov, ki so jih s seboj prinesli razvoj kapitalizma, povečana potreba po investicijah in nove formalne organizacijske oblike podjetij.

³⁸ Pred letom 1918 je bila za Maribor značilna predvsem živilska industrija, ki se je razvila na podlagi trgovine z deželni mi pridelki. Franjo Baš: Razvoj, str. 61.

³⁹ Mlinarstvo, pred letom 1918 zelo pomembna veja mariborske živilske industrije, je v prvi Jugoslaviji skoraj popolnoma propadlo. Franjo Baš: Razvoj, str. 61.

Zaradi omenjenih težav sta se v zgodovinopisju, katerega predmet raziskovanja predstavlja industrijsko podjetništvo, razvili dve glavni skupini definicij. Prva je tako imenovana funkcionalna, ki podjetnika vidi v posamezniku, ki sprejema podjetniške odločitve in zanje tudi nosi odgovornost. Zaradi pomanjkljivosti zgodovinskih virov je funkcionalna definicija, ki bi jo sicer bilo mogoče uporabiti na ravni posamičnega podjetja, precej neuporabna, zlasti še, če si raziskovalec za nalogo zada raziskovanje značilnosti večje skupine podjetnikov, kot je bil moj cilj v tej razpravi. Zato je treba poseči za kako drugo, s stanjem informacij v arhivskih virih bolj kompatibilno definicijo. To je mogoče najti v tako imenovani položajni definiciji podjetnika, ki za podjetnika proglasi posameznika, imetnika najvišje formalne avtoritete v podjetju. Te posameznike je zelo enostavno prepoznati, saj so bili kot nosilci vodilnih položajev v podjetju vedno formalno-pravno priznani in kot taki navedeni v uradnih dokumentih, zgodovinarjevem glavnem viru.⁴⁰

Vseh podjetnikov, ki sem jih uvrstil v vzorec, je 156. Kot je bilo že omenjeno, so delovali v 74 različnih podjetjih, torej pride, gledano popolnoma statistično, na eno podjetje približno 2,1 podjetnik. Seveda je pri tem treba upoštevati veliko posamičnih podjetij v individualni lasti, s čimer se koncentracija podjetnikov premakne na podjetja v lasti več družabnikov. Vodenje podjetij je bilo formalno torej individualno ali kolektivno. Med individualna podjetja spadajo posamična, med kolektivna pa vsa druga. Vendar so tudi v nekaterih formalno kolektivno vodenih podjetjih glavno besedo imeli posamezniki, kot npr. v podjetju Josipa Hutterja.⁴¹ Iz tega je mogoče izpeljati splošnejšo tezo o podjetniški posebnosti Maribora v slovenskem okviru, predvsem njegove tekstilne industrije. Ta posebnost se je kazala v izraziti uveljavitvi močnih podjetniških osebnosti,⁴² medtem ko so v drugih delih Dravske banovine večino velikih industrijskih podjetij obvladovale delniške družbe pod bančnim nadzorom in je bilo vodenje podjetij zaupano upravnim odborom, v katerih je bila individualna podjetnost podvržena izrazito kolektivni metodi odločanja, ki je bila povrh vsega zaradi neposredne kapitalske bančne udeležbe močno odvisna od

⁴⁰ Več o problematiki definicije podjetnika glej: Mitja Sunčič: Kdo je podjetnik? V: Podobe modernizacije: poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju (ur. Žarko Lazarevič in Aleksander Lorenčič). Ljubljana 2009.

⁴¹ Jerneja Ferlež: Josip Hutter in bivalna kultura Maribora. Maribor 2009, str. 13.

⁴² Kot take bi omenil: Bedricha Schonskya, Marka Rosnerja in zlasti Josipa Hutterja, arhetipskega »*selfmademana*«. France Kresal: Tekstlina, str. 104–110. Za vse našete v precejšnji meri velja, da so sicer delovali v podjetjih s formalno kolektivnim vodstvom, a so glavni pečat podjetju dajali kar sami.

zahtev in želja bančne ustanove, pogosto pa sta tudi sovpadala bančni in podjetniški kader.⁴³ Že pri analizi podjetij sem opozoril na malo delniških družb v tekstilni industriji in na nizek delež delniških družb med vsemi podjetji v vzorcu. Tu opisana mariborska posebnost se seveda nanaša zgolj na velika podjetja, kajti manjša so bila po vsej Dravski banovini pa tudi v vsej Jugoslaviji najpogosteje v lasti posameznikov.⁴⁴

Kot za podjetja so tudi za zbiranje podatkov o podjetnikih temeljni vir predstavljali anketni listi Zbornice za TOI, v katerih je mogoče najti naslednje podatke: ime in priimek podjetnika, letnica rojstva, kraj rojstva, kraj bivanja, nacionalna pripadnost in državljanstvo. Iz vprašalne pole sem izluščil še podatek o industrijski stroki, v kateri je bil podjetnik dejaven, in njegov položaj v podjetju. Vprašalnike so podjetniki izpolnjevali sami, v večjih podjetjih pa najverjetneje visoko pisarniško osebje, zaradi česar so zlasti osebni podatki o industrialcih, ki so delovali v delniških družbah, pogosto pomanjkljivi. Toda ker sem poskušal sestaviti čim bolj ustrezno in temeljito sliko podjetništva, delujočega v konkretnem času in prostoru, sem se odločil, da v vzorec podjetnikov uvrstim tudi tiste, katerih podatki so bili nepopolni. Pri tem je treba bralca opozoriti, da gre pri podjetnikih za one, ki so večinoma delovali konec tridesetih let, eden celo v letu 1941 (glej tabelo A), in torej ne gre za vzorec, ki bi se razprostiral čez celotno medvojno obdobje, ampak za podjetnike, delujoče v zelo specifičnem časovnem izrezu. Vzorec torej predstavlja sinhrono stanje podjetniškega kadra v podjetjih, kakršno je obstajalo na neki časovni točki. Zato je izostalo preučevanje diahronega, dinamičnega elementa časovnega spreminjanja podjetništva znotraj enote podjetja.⁴⁵ Kljub temu se nadejam, da dobljeni rezultati vsaj deloma ustrezno predstavljajo nekatere splošne značilnosti mariborskega podjetništva v medvojnem obdobju.

Preden se lotim analize povezav med pridobljenimi podatki, je za začetek potrebna zgolj predstavitev vzorca podjetnikov. Najprej bo govor o industrijski stroki, v kateri so bili podjetniki v vzorcu dejavni:

⁴³ Izhajam iz lastne razprave, naslovljene Bančna udeležba v industriji med svetovnimi vojnami, ki je v trenutku pisanja v tisku.

⁴⁴ Stevan M. Kukoleča: Industrija, str. 381–384; Mirko Novak: Razmestitev industrije v Sloveniji. V: Geografski vestnik, 1939, št. 1–4, str. 91; Žarko Lazarevič: Vzpon slovenskega podjetništva v industriji do druge svetovne vojne. V: Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva (ur. Jasna Fischer et al.). Vrhnika 1998, str. 113–115.

⁴⁵ Več o dinamiki personalnih menjav v nekaterih mariborskih tekstilnih podjetjih glej: France Kresal: Tekstilna, str. 103–113.

Tabela 11: Industrijska panoga, v kateri so delovali v vzorcu zajeti podjetniki

Stroka	Število industrialcev	Odstotek
Tekstilna	52	33,3
Gradbena	22	14,1
Kemična	21	13,5
Živilska	17	10,9
Kovinska	10	6,4
Lesna	9	5,8
Papirna	8	5,1
Grafična	6	3,8
Usnjarska	4	2,6
Razno	3	1,9
Neznano	4	2,6
Skupaj	156	100

Prevlada tekstilne stroke se zelo jasno kaže tudi v številu podjetnikov v vzorcu, ki so bili v njej dejavni. Sledi ji gradbena industrija, skoraj enako število industrialcev je delovalo tudi v kemični industriji. Na četrto mesto se je uvrstila živilska industrija, ki je bila sicer po številu podjetij šele na petem mestu. V drugih industrijskih strokah pa se število podjetnikov večinoma ujema s številom podjetij.

Sledi obravnava položaja, ki so ga podjetniki v podjetjih zasedali. Položaji z največjo formalno avtoriteto glede na organizacijski tip podjetja so bili: lastnik v posamičnih podjetjih, javni družabnik v javnih in komandi

Tabela 12: Položaj v podjetju, ki so ga imeli v vzorcu zajeti podjetniki

Položaj v podjetju	Število industrialcev	Odstotek
Poslovodja	59	37,8
Javni družabnik	33	21,2
Lastnik	32	20,5
Upravni odbornik	32	20,5
Skupaj	156	100

tnih družbah, upravni odbornik v delniških družbah in poslovodja v družbah z omejeno zavezo.⁴⁶

Primerjava teh rezultatov s formalnimi organizacijskimi oblikami podjetij (glej tabelo 3) pokaže nekatere razlike. V vzorcu podjetnikov namreč prednjačijo poslovodje, medtem ko so družbe z omejeno zavezo med podjetji šele na drugem mestu. Čeprav je bilo posamičnih podjetij v vzorcu največ, si lastniki delijo z upravnimi odborniki četrto mesto. Na splošno je mogoče opaziti, da so si javni družabniki, lastniki ter upravni odborniki po številu in po odstotkih precej blizu, izstopajo le poslovodje. Manj lastnikov v vzorcu je mogoče pojasniti s preprosto številčno prevlado podjetnikov, ki so delovali v družbenih podjetjih, ter z mojo usmeritvijo, da sem v vzorec vključil največje možno število podjetnikov, delujočih v posameznem podjetju. S tem so tudi med vsemi podjetji absolutno in relativno neštevilne delniške družbe pridobile precejšen delež v vzorcu podjetnikov.

Tabela 13: Število zaposlenih v podjetjih, v katerih so delovali v vzorcu zajeti industrialci

Število zaposlenih	Število industrialcev	Odstotek
21–50	63	40,4
51–100	33	21,1
101–250	31	19,9
251–500	19	12,2
Nad 500	10	6,4
Skupaj	156	100

Če se je razdelitev položajev v industrijskih podjetjih razlikovala od strukture tipov podjetij, pa tabela 13 potrdi sliko o številčni prevladi malih podjetij. Zlasti poveden je podatek, da sta v skupini najmanjših industrijskih podjetij z 21 do 50 zaposlenimi delovali kar dve petini vseh podjetnikov v vzorcu. V manjših podjetjih, torej v podjetjih z manj kot 100 zaposlenimi, je delovalo 61,5 odstotka v vzorec zajetih podjetnikov, medtem ko je v večjih podjetjih delovalo 38,5 odstotka industrialcev. V podjetjih z več kot 500 zaposlenimi, ki so vsa predstavljala velike tovarne tekstilne stroke, pa je bil dejaven le manjši del mariborskih podjetnikov. Vendar kvanti-

⁴⁶ Več o tem glej: Mitja Sunčič: Kdo je podjetnik? V: Podobe modernizacije: poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju (ur. Žarko Lazarevič in Aleksander Lorenčič). Ljubljana 2009, str. 142–159.

tativna prevlada malih industrijskih podjetnikov ni kaj dosti vplivala na kvalitativno podobo industrijskega podjetništva, saj se zdi, da so bila mala podjetja le sopotniki dominantne tekstilne industrije.

Vprašalne pole za industrijo omogočajo tudi analizo rojstnih podatkov o industrialcih. Najprej se bom posvetil rojstnemu letu podjetnikov.

Tabela 14: Podjetniki glede na desetletje, v katerem so bili rojeni

Desetletje	Število rojenih podjetnikov	Odstotek ⁴⁷
1851–1860	1	0,1
1861–1870	1	0,1
1871–1880	25	21,7
1881–1890	33	28,7
1891–1900	32	27,8
1901–1910	18	15,7
1911–1920	5	4,4
Neznano	41	X
Skupaj	156	100

Iz tabele 8 je jasno vidno, da je bila večina industrijskih podjetij v Mariboru in njegovi okolici ustanovljena po prvi svetovni vojni, zlasti v dvajsetih letih. Kombiniranje te vědnosti s podatki, zbranimi v tabeli 14, da slutiti, da se je večina podjetnikov začela z industrijsko dejavnostjo ukvarjati med 30. in 60. letom starosti, torej v srednjih letih. V starostnih skupinah, rojenih v desetletjih 1901–1910 in 1911–1920,⁴⁸ je zaznati novo podjetniško generacijo, ki pa svojega polnega potenciala zaradi podjetništvu nenaklonjenih okoliščin, ki so nastopile z drugo svetovno vojno in se nadaljevale po njenem koncu, ni mogla uresničiti.

Drugi in še precej bolj zanimiv podatek, ki ga je bilo o mariborskih industrialcih mogoče dobiti, je bil njihov rojstni kraj. Obdelava tega podatka je zahtevala določen metodološki premislek. Vsi v vzorec zajeti podjetniki so namreč pripadali generacijam, ki so doživele geopolitične pretrese, do katerih je prišlo po prvi svetovni vojni. Raziskovalec zato naleti na dejstvo, da so se vsi obravnavani podjetniki rodili še v času obstoja Habsburške monarhije, gospodarsko pa so delovali v eni od držav, ki so nastale na njenem

⁴⁷ Brez upoštevanja podjetnikov, katerih rojstno leto je neznano (skupno število podjetnikov je torej 115).

⁴⁸ Zadnji podjetnik, vključen v vzorec, se je rodil leta 1918.

pogorišču. Ob tem ne gre zanemariti niti podjetnikov, ki so se rodili zunaj ozemlja »črno-žolte« monarhije, v okviru predvojnih evropskih meja. Da bi ne bil kriv anahronizma, ki bi ga zagrešil, če bi izhajal iz geopolitičnega stanja v tridesetih letih, obenem pa tudi zaradi večje preglednosti in stabilnosti mej do leta 1918, sem se odločil upoštevati državne tvorbe, kakršne so obstajale v času, ko so se podjetniki rodili. Temeljno delitev sem uvedel med podjetniki, rojenimi znotraj meja SEO v Habsburški monarhiji,⁴⁹ in podjetniki, rojeni zunaj njega.

Podjetnike, rojene znotraj meja SEO, sem najprej razdelil po sodnih okrajih in nato po deželah. Pri dveh podjetnikih je bilo zaradi nejasne navedbe rojstnega kraja mogoče ugotoviti le to, da sta se rodila na SEO, sodnega okraja pa ni bilo mogoče točno določiti. Med sodnimi okraji izstopa predvsem mariborski,⁵⁰ v katerem se je rodilo 26 od skupaj 73 podjetnikov (35,6 odstotka), za katere je bilo mogoče ugotoviti rojstni kraj. Razen sodnega okraja Maribor ni bilo opaziti posebnih koncentracij podjetniških rojstev.⁵¹

Tabela 15: Kraj rojstva podjetnikov po deželah

Dežela	Število	Odstotek
Slovenska Štajerska ⁵²	36	50,7
Kranjska	25	35,2
Trst	6	8,5
Goriška in Gradiška	2	2,8
Slovenska Koroška ⁵³	2	2,8
Skupaj	71	100
Rojena na slovenskem etničnem ozemlju brez podrobne navedbe kraja	2	X

⁴⁹ Glede definicije slovenskega etničnega ozemlja oziroma SEO glej opombo 23.

⁵⁰ V mariborski sodni okraj sem vključil tudi mesto Maribor. Pri določanju, v katerem sodnem okraju so se podjetniki rodili, sem si pomagal z Allgemeines Verzeichnis der Ortschaften Österreichs. Wien 1915.

⁵¹ Nekaj sodnih okrajev, v katerih se je rodilo največ podjetnikov: Ljubljana šest podjetnikov, Trst šest podjetnikov, Ilirska Bistrica trije podjetniki, Kočevje trije podjetniki, Sveti Lenart v Slovenskih Goricah trije podjetniki, Celje dva podjetnika in tako naprej.

⁵² Slovenska Štajerska je obsegala 20 sodnih okrajev: Celje, Vransko, Konjice, Šmarje pri Jelšah, Gornji Grad, Laško, Ljutomer, Gornja Radgona, Lenart, Maribor, Slovenska Bistrica, Ormož, Ptuj, Rogatec, Kozje, Sevnica, Brežice, Radlje, Šoštanj in Slovenj Gradec. Jasna Fischer: Slovensko narodno ozemlje in razvoj prebivalstva. V: Slovenska novejša zgodovina: prva knjiga (ur. Zdenko Čepič et al.). Ljubljana 2005, str. 17.

⁵³ Slovenska Koroška je obsegala deset sodnih okrajev: Šmohor, Borovlje, Celovec, Rožek, Beljak, Pliberk, Dobrla vas, Železna Kapla, Velikovec in Šentpavel. Jasna Fischer: Slovensko narodno ozemlje in razvoj prebivalstva. V: Slovenska novejša zgodovina: prva knjiga (ur. Zdenko Čepič et al.). Ljubljana 2005, str. 17.

Bolj zanimiv je pregled rojstev podjetnikov po deželah, na katere je bilo razdeljeno SEO.

Med podjetniki, rojenimi na SEO so torej prevladovali rojeni na Slovenskem Štajerskem in na Kranjskem. Podjetnikov s Primorske je bilo razmeroma malo, še manj iz Slovenske Koroške.

Za 66 podjetnikov je bilo mogoče ugotoviti, da so bili rojeni zunaj slovenskega ozemlja. Ne preseneča, da jih je bila velika večina, kar 57 oziroma 86,4 odstotka, rojena znotraj meja Habsburške monarhije, kar kaže na izrazito vključenost medvojnega Maribora v srednjeevropski poslovni svet. Tabela 16 prinaša podatke o rojstnih krajih zunaj SEO rojenih podjetnikov.

Tabela 16: Industrialci, rojeni zunaj SEO

Kraj rojstva	Število podjetnikov	Odstotek
Podjetniki, rojeni v Habsburški monarhiji	57	86,4
Nemčija	5	7,6
Srbija	3	4,5
Italija	1	1,5
Skupaj	66	100

Nekaj podjetnikov se je rodilo v Nemškem cesarstvu, Srbiji in Italiji, vendar se zdi njihov delež v primerjavi z deležem podjetnikov, rojenih v Habsburški monarhiji, precej obrobni.

Tabela 17: Podjetniki, rojeni v Habsburški monarhiji

Kraj	Število	Odstotek
Češka in Moravska	23	40,3
avstrijske dežele ⁵⁴	22	38,6
Hrvaška	6	10,5
Bosna in Hercegovina	2	3,5
Ogrska (Madžarska)	2	3,5
Bukovina	1	1,8
Dalmacija	1	1,8
Skupaj	57	100

⁵⁴ Glej op. 56.

Tabela 17 podrobneje prikazuje, iz katerih dežel Habsburške monarhije so izvirali v Mariboru dejavni podjetniki.

Največji del podjetnikov je odpadel na deželi Češko in Moravsko,⁵⁵ tik za petami pa so jim bili podjetniki, rojeni v avstrijskih deželah.⁵⁶ Z gotovostjo jo torej mogoče trditi, da so prevladovali podjetniki iz cislajtanskih dežel, medtem ko so iz ogrskega dela monarhije prevladovali podjetniki, rojeni na Hrvaškem, ki so po letu 1918 postali eden od treh temeljnih stebrov, na katerih je počivala prva Jugoslavija. Povedano je mogoče strniti v ugotovitvi, da je priseljevanje podjetnikov v Maribor imelo izrazito srednjeevropsko obeležje in da je ravno razpad Habsburške monarhije in nastanek novega srednjeevropskega geopolitičnega položaja pospešil priseljevanje podjetnikov iz raznih, predvsem cislajtanskih delov nekdanje skupne domovine. Razloge za migracijo v novonastalo Jugoslavijo so podali podjetniki sami že v tridesetih letih 20. stoletja. Tako je mogoče pri opisu podjetja Doctor & drug, Maribor, mehanična tkalnica in apertura, izšlem v KLDB, kot razloge za ustanovitev podjetja brati: *»Po svetovni vojni, ki je izpremenila s političnimi mejami tudi gospodarsko strukturo posameznih novih političnih tvorb, so se morala stara industrijska podjetja hitro prilagoditi novemu stanju. (...) Nove meje (prve Jugoslavije – op. p.) so postale velika zapreka tudi češki tekstilni industriji, ki je pred vojno zalagala s svojimi izdelki velik del današnjega jugoslovanskega tržišča. Razne carinske zaščitne mere, ki izvirajo iz težnje po čim večji gospodarski osamosvojitvi na polju industrije, so primorale češke industrialce, da so prišli s svojo strokovno*

⁵⁵ Podrobnejša analiza rojstnih krajev podjetnikov, rojenih na Češkem, poda naslednjo sliko.

Kraj	Število	Odstotek
Češka (s točno navedbo rojstnega kraja)	12	52,2
Moravska	5	21,7
Češki Sudeti	2	8,7
Rojeni na območju Češke in/ali Moravske brez točne navedbe rojstnega kraja	4	17,4
Skupaj	23	100

Številčno so torej prevladovali podjetniki, rojeni v deželi Češki, precej manj jih je bilo iz dežele Moravske.

⁵⁶ Podjetniki so bili rojeni v naslednjih avstrijskih deželah:

Kraj	Število	Odstotek
Spodnja Avstrija in Dunaj	12	54,5
Avstrijska Štajerska	6	27,4
Gornja Avstrija	2	9,1
Avstrijska Koroška	1	4,5
Brez točne navedbe rojstnega kraja	1	4,5
Skupaj	22	100

Zaradi Dunaja, kjer se je rodilo največ podjetnikov iz Avstrije, je bila na prvem mestu dežela Spodnja Avstrija. V zvezi s podjetniki, rojenimi na Štajerskem, je treba povedati, da sta se dva rodila tik ob slovensko-nemški narodnostni meji, dva v Gradcu in dva v manjših krajih na avstrijskem Štajerskem. Zanimivo pri tem je zlasti dejstvo, da nove državne meje, ki so razdelile prej enotno deželo Štajersko, niso odvrnile podjetnikov z nemškega dela Štajerske, da ne bi poizkusili podjetniške sreče v slovenskem delu Štajerske.

izobrazbo in tudi kapitalom v novo državo, ki jim je obetala s svojim obsežnim, še neizrabljenim trgom, široko možnost udejstvovanja. Na ta način so nastala skoro vsa naša prva tekstilna podjetja, ki so se v letih gospodarske konjunktore razrasla v krepko industrijo«. ⁵⁷ Citirane vrstice kljub jedrnatosti predstavljajo pravo malo ekonomsko analizo in po svojem pomenu močno presegajo okvir predstavitve tekstilnega podjetja, saj lepo odstrejo motive za prihod zunaj meja Jugoslavije rojenih podjetnikov. Med razlogi za preselitev v Maribor je bil gotovo najpomembnejši vpeljava carinske zaščite za domačo, jugoslovansko tekstilno proizvodnjo, uzakonjene leta 1925, ki je z visokimi carinskimi postavkami onemogočila uvoz gotovih izdelkov iz tujine in s tem jugoslovanskim podjetjem zagotovila privilegirani položaj. ⁵⁸ Gospodarska politika pretežno agrarne Jugoslavije, ki je težila k čim hitrejši izgradnji lastne industrije in k doseganju neodvisnosti do tuje industrije, je bil eden od dejavnikov, ki je (dobesedno) tujerodne industrialce primoral k temu, da so se tudi fizično preselili v novo jugoslovansko državo in tam ustanovili tovarne. ⁵⁹

Drugi pomemben razlog za stekanje tujih podjetnikov v Maribor je bila poslovna priložnost, katere zaznava, zasledovanje in uresničenje predstavlja eno od temeljnih značilnosti, ki posameznika naredijo podjetnika. In tekstilna industrija v jugoslovanskem kontekstu je predstavljala eno od panog, ki so podjetnikom gotovo nudile možnost za zaslužek. Za industrialce je bil izjemno privlačen zlasti velik, še skoraj popolnoma neizrabljen trg, ki je dosegel zadovoljivo stopnjo kupne moči in bil željan industrijsko proizvedenega tekstilnega blaga. ⁶⁰ Zlasti v dvajsetih letih so se najhitreje razvijale tiste industrijske panoge, ki so proizvajala dobrine za najširše ljudske množice, npr. tekstilna in živilska industrija. ⁶¹ O priložnostih, ki jih je ponujal jugoslovanski trg, so pisali tudi podjetniki sami. Tako je v predstavitvi delniške družbe Teksta, ki sta jo leta 1924 ustanovila dunajsko tekstilno podjetje Zerkowitz A. G. in zagrebški bančni kapital, kot eden temeljnih razlogov za ustanovitev podjetja v Mariboru navedeno tedanje

⁵⁷ KLDB, str. 641.

⁵⁸ Tekstilna industrija i tekstilno radništvo u Jugoslaviji. Beograd 1936, str. 44.

⁵⁹ Tudi veliko mariborsko tekstilno podjetje Karl Thoma, mehanične tvornice svilenih izdelkov, je kot glavni razlog, da je ustanovilo tovarno v Jugoslaviji, navedlo njeno nenaklonjenost do uvoza tekstilnih izdelkov: »Podjetje ima svoje velike renomirane tovarne v Češkoslovaški. Radi deviznih in carinskih težkoč (podčrtal avtor) si je leta 1928 ustanovilo samostojno tvornico v Mariboru«. KLDB, str. 647.

⁶⁰ V brošuri »Tekstilna industrija i tekstilno radništvo u Jugoslaviji« avtorji govorijo celo o »lakoti po tekstilijah« v Jugoslaviji. Str. 19.

⁶¹ Stevan M. Kukoleća: Industrija, str. 399.

»pomanjkanje tovrstnih podjetij v Jugoslaviji«. ⁶² Tekst (samo)predstavitve podjetja Zelenka&co., predilnica bombaža in mehanična tkalnica, Maribor, kar v vojaškem žargonu navaja, da je bil njen glavni namen, »da zavzame čim večji del novega jugoslovanskega trga«. ⁶³ Poleg navedenih razlogov so pri izbiri Maribora kot kraja podjetniške dejavnosti imeli vlogo še ti dejavniki: njegova ugodna prometna lega, elektrarna Fala in obilo cenene delovne sile. ⁶⁴

Da so na tujem rojeni podjetniki resnično dajali prednost predvsem tekstilni industriji, nazorno pokaže tabela št. 18, ki prikazuje odnos med krajem rojstva in industrijsko panogo, v kateri so v vzorec zajeti podjetniki delovali.

Tabela 18: Industrijske panoge, v katerih so delovali industrialci, rojeni zunaj SEO

Stroka	Število	Odstotek
Tekstilna	36	58,2
Kemična	11	17,7
Živilska	5	8,1
Gradbena	2	3,2
Kovinska	2	3,2
Usnjarska	2	3,2
Razno	2	3,2
Lesna	1	1,6
Papirna	1	1,6
Grafična	0	0
Skupaj	62	100

Pri podjetnikih, rojenih znotraj meja SEO, je bila tekstilna industrija šele na drugem mestu, odstotek podjetnikov, ki so se z njo ukvarjali, pa je sploh močno zaostajal za odstotkom, prikazanim v prejšnji tabeli.

⁶² KLDB, str. 646.

⁶³ KLDB, str. 647.

⁶⁴ Ta razloga je navedla že omenjena Teksta, d. d., KLDB, str. 646. Več o pogojih, ki so omogočili hitro industrializacijo Maribora po prvi svetovni vojni, glej v Ermina Kržičnika: Gospodarski razvoj Maribora. Maribor 1956, str. 36–37.

Tabela 19: Industrijske panoge, v katerih so delovali industrialci, rojeni na SEO

Stroka	Število	Odstotek
Gradbena	20	22,3
Tekstilna	16	17,8
Živilska	12	13,5
Kemična	10	11,2
Kovinska	8	8,8
Lesna	8	8,8
Papirna	7	7,7
Grafična	6	6,6
Usnjarska	2	2,3
Razno	1	1,2
Skupaj	90	100

Največja razkoraka, ki se lahko razbereta iz prejšnjih dveh tabel, sta vidna v razliki pri udeležbi v dveh industrijskih vejah: v tekstilni in gradbeni. Slednja je bila skoraj izključno domena na SEO rojenih podjetnikov, medtem ko so v tekstilni industriji prevladovali zunaj SEO rojeni podjetniki. Ravno tako je mogoče zaznati določeno preferenco na Slovenskem rojenih podjetnikov za delovanje v industrijskih panogah, ki so bile za Maribor značilne že pred letom 1918: zlasti v živilski in lesni industriji. Nasprotno so podjetniki, rojeni zunaj slovenskega etničnega ozemlja, dajali izrazito prednost po letu 1918 zrasli industriji.

Tabela 20: Razmerje med krajem rojstva in številom zaposlenih pri podjetnikih, rojenih zunaj SEO

Število zaposlenih	Število podjetnikov	Odstotek
21–50	20	30,3
51–100	16	24,2
101–250	14	21,2
251–500	9	13,6
Nad 500	7	10,7
Skupaj	66	100

Za konec sklopa, posvečenega rojstnemu kraju podjetnikov, bom predstavil še rezultate, ki jih dá primerjava med številom zaposlenih in krajem rojstva.

Tabela 21: Razmerje med krajem rojstva in številom zaposlenih pri podjetnikih, rojenih na SEO

Število zaposlenih	Število podjetnikov	Odstotek
21–50	36	49,4
51–100	16	21,9
101–250	9	12,3
251–500	10	13,7
Nad 500	2	2,7
Skupaj	73	100

Tabeli 20 in 21 le še poudarita že v zvezi z industrijskimi strokami omenjeno razliko med obema skupinama podjetnikov. Podjetniki, rojeni na slovenskem etničnem ozemlju, so v večjem številu delovali v manjših podjetjih, zlasti v kategoriji z 21 do 50 zaposlenimi. V večjih podjetjih z več kot 100 zaposlenimi jih je delovalo 28,7 odstotka, medtem ko je bil pri tujerodnih podjetnikih ta odstotek 45,5. Razlika se pokaže tudi pri izračunu povprečnega števila zaposlenih: pri podjetnikih, rojenih na Slovenskem, je ta številka 151,9, pri podjetnikih, rojenih zunaj tega prostora, pa 202,9. Izračun dejavnikov, kot sta pogonska sila in kapital, bi podal še druge razlike med tema dvema skupinama podjetnikov, vendar se bom omejil le na hipotezo, da so podjetja, v katerih so vrhovne položaje zavzemali tujerodni podjetniki, imela večji kapital in tudi bolj avtomatizirano strojno proizvodnjo (ob tem se je treba spomniti le visoke udeležbe na SEO rojenih podjetnikov v gradbeni industriji).

Vprašalne pole za industrijo prinašajo tudi podatke o kraju prebivanja podjetnikov. Ta podatek je zanimiv zlasti zato, ker raziskovalcu omogoča dobiti predstavo o tem, ali so podjetniki mariborsko industrijo usmerjali in nadzirali iz tujine (torej zunaj meja Jugoslavije), iz drugih industrijsko-bančnih središč v Jugoslaviji, ali so industrialci delovali in bivali v kraju, kjer je stalo njihovo podjetje. Industrialce sem glede na kraj bivanja najprej grobo razdelil v tri kategorije: na industrialce, ki so bivali v Dravski banovini, na industrialce, ki so sicer bivali v Kraljevini Jugoslaviji, vendar

ne v Dravski banovini, ter končno na industrialce, ki so bivali zunaj meja Kraljevine Jugoslavije, pri čemer sem upošteval geopolitično stanje iz let 1918–1938. Rezultati so v tabeli 22.

Tabela 22: Industrialci glede na kraj bivanja

	Število	Odstotek
Industrialci, bivajoči v Dravski banovini	123	79,4
Industrialci, bivajoči zunaj meja Kraljevine Jugoslavije	20	12,9
Industrialci, bivajoči v kraljevini Jugoslaviji, vendar zunaj Dravske banovine	12	7,7
Skupaj	155	100
Neznano	1	

Tabela 22 lepo kaže, da si je velika večina industrialcev za kraj bivanja izbrala Jugoslavijo, zlasti Dravsko banovino, ki je združevala večino v Jugoslaviji živečih Slovencev. Številke kažejo, da mariborske industrije niso usmerjali v tujini živeči podjetniki. V vzorcu zajeti podjetniki so torej živeli blizu industrijskih obratov, za vodenje katerih so bili pooblašeni.

Od podjetnikov, ki so bivali v Dravski banovini, si jih je 93,1 odstotka izbralo mesto Maribor in bližnjo okolico (sreza Maribor desni in Maribor levi breg). Na mariborskem območju je potemtakem živel 72,9 odstotka od 155 podjetnikov, katerih kraj bivanja je znan. V Dravski banovini je bila po številu in odstotku podjetnikov na drugem mestu Ljubljana, kjer je prebivalo šest podjetnikov. To so bili predvsem zastopniki bančnega kapitala. Naslednji tabeli natančneje prikazujta kraj bivanja druge in tretje kategorije podjetnikov.

Tabela 23: Industrialci, bivajoči v kraljevini Jugoslaviji, vendar zunaj Dravske banovine

Banovina ali mesto s posebnim statusom	Število	Odstotek
Savska banovina	7	58,4
mesto Beograd	5	41,6
Skupaj	12	100

Tabela 24: Industrialci, bivajoči zunaj meja Kraljevine Jugoslavije⁶⁵

Država	Število	Odstotek
Avstrija	9	45
Češkoslovaška republika	8	40
Italija	1	5
Nemčija	1	5
Švica	1	5
Skupaj	20	100

Pri podjetnikih, ki so živeli v Savski banovini, ki je obsegala severovzhodni del ozemlja Hrvaške, je šlo predvsem za tiste, ki so bivali v Zagrebu, torej za predstavnike bančnega kapitala, iščočega ugodnih možnosti za naložbo v industriji. Podobno je mogoče trditi za podjetnike, živeče v takratnem glavnem mestu države južnih Slovanov, le da so med beograjskimi podjetniki prevladovali veletrgovci, bančnik pa je bil le eden. Že rezultati analize parametra rojstnega kraja so pokazali, da je večina tujerodnih podjetnikov, delujočih v mariborski industriji, izvirala iz avstrijskih in čeških dežel. Tabela 24 kaže na to, da vsi le niso zapustili domačega ognjišča in se preselili v Slovenijo, ampak da je del vodilnih položajev v podjetjih pripadel tudi onim, ki so raje ostali doma in so podjetje vodili v koordinaciji s podjetniki, bivajočimi v Mariboru. Zdi se, da gre pri v tujini živečih podjetnikih za take, ki jim je bil vrhovni položaj v podjetju zgolj formalnost ali pa so skrbeli za vodenje podjetja v njihovi domovini.

Predzadnji parameter, ki naj bi prispeval k popolnejši podobi mariborskega podjetništva v tridesetih letih, je državljanstvo. Ker so številni anketni listi iz konca tridesetih let, ko je vodstvo nacističnega Tretjega rajha začelo uresničevati svoje sanje o združitvi vseh Nemcev pod skupnim krovom, so na podatke o državljanstvu, o Nemcih iz Avstrije in Češkoslovaške republike že vplivale razmere, ki so svet nedolgo za tem pahnile v vojno. Zato so v tabeli 25 navedeni podatki taki, kot jih je mogoče najti na vprašalnih polah, v tabeli 26 pa sem s pomočjo retrogradne špekulacije državljanstva spremenil v takšna, kot naj bi bila pred anšlusom Avstrije leta 1938 in vkorakanjem nemških čet v Češkoslovaško leta 1939. 150 podje-

⁶⁵ Po geopolitičnem stanju iz leta 1938, torej pred spremembami mej v Evropi, ki jih je z anšlusom začela uveljavljati Nemčija.

tnikov je navedlo podatke o državljanstvu. Obdelava podatkov je pokazala naslednje stanje.

Tabela 25: Državljanstvo podjetnikov: dejansko stanje, kot ga je bilo mogoče najti v dokumentih

Državljanstvo	Število	Odstotek
Jugoslovansko	103	68,8
Nemško	21	14,1
Češkoslovaško	14	9,5
Avstrijsko	11	7,5
Italijansko	1	0,1
Skupaj	150	100
Neznano	6	X

Tabela 26: Državljanstvo podjetnikov: špekulativno stanje, ki naj bi obstajalo pred letom 1938

Državljanstvo	Število	Odstotek
Jugoslovansko	103	68,8
Avstrijsko	19	12,8
Čehoslovaško	19	12,8
Nemško	8	5,5
Italijansko	1	0,1
Skupaj	150	100
Neznano	6	X

Iz obeh tabel je jasno razvidno, da je imela večina podjetnikov jugoslovansko državljanstvo, čeprav navezava na podatke o rojstnem kraju podjetnikov pove, da so med njimi morali biti tudi podjetniki, rojeni zunaj SEO. Analiza razmerja med rojstnim krajem in državljanstvom da naslednji odgovor.

Rezultat opozarja na velik delež zunaj SEO rojenih industrialcev z jugoslovanskim državljanstvom. To seveda ne preseneča pri podjetnikih, rojenih v Srbiji, Bosni in Hercegovini, Dalmaciji ter na Hrvaškem, bolj zanimivo postane pri podjetnikih, rojenih v nekdanji Habsburški monarhiji: jugoslovansko državljanstvo je prevzelo šest podjetnikov, rojenih v Avstriji,

Tabela 27: Državljanstvo podjetnikov, rojenih zunaj SEO

Državljanstvo	Število	Odstotek
Jugoslovansko	25	39,1
Nemško	16	25
Čehoslovaško	13	20,3
Avstrijsko	10	15,6
Skupaj	64	100

pet v čeških deželah ter industrialec, rojen v Bukovini. Tudi v Italiji rojeni podjetnik je imel jugoslovansko državljanstvo. Razlogi za prevzem jugoslovanskega državljanstva mi niso znani, domnevam lahko le, da je v nekaterih primerih šlo za odločitev na podlagi nacionalne pripadnosti, v nekaterih pa za željo po čim bolj neproblematičnem poslovnem delovanju. Na kratko naj opozorim le še na zanimiv primer treh podjetnikov (od skupaj 73; predstavljali so torej le 4,1 odstotka), ki so bili rojeni na SEO, vendar so imeli nemško državljanstvo. Eden od njih je bil rojen v sodnem okraju Beljak, dva pa v sodnem okraju Maribor.

Za zaključek sklopa o državljanstvu v raziskavo zajetih podjetnikov bom omenil še nekatere razlike med tabelo 25 in 26. Spremembe na evropskem zemljevidu po letu 1938 so prinesle predvsem skok deleža podjetnikov z nemškim državljanstvom od 5,5 na 14,1 odstotka. K temu prirastku sta največji delež prispevali skupini podjetnikov s prej avstrijskim in češko-slovaškim državljanstvom, kar lahko privede do sklepa o velikem številu podjetnikov nemške narodnosti v vzorcu. In ravno narodnostni oziroma etnični pripadnosti podjetnikov bo posvečen zadnji sklop analize podjetniškega vzorca.

Narodnostna pripadnost je bila tako v času kot tudi v prostoru, v katerem je Zbornica za TOI izvajala industrijsko anketo, že več desetletij precej občutljivo vprašanje, da povečanja nacionalnih napetosti, ki so se konec tridesetih let z nemškim revanšizmom ponovno stopnjevala, niti ne omenjam. Poleg tega je postal leta 1938 Maribor bližnji sosed Tretjega rajha. Zato rahlo preseneča pripravljenost anketiranih industrialcev, da izpolnijo rubriko »narodna pripadnost«. Na poziv, naj razodenejo svojo narodnost, se je odzvalo 145 industrialcev, le 11 pa jih je okence pustilo prazno. Obdelava podatkov prikaže tako stanje.

Tabela 28: Nacionalna pripadnost v vzorec zajetih podjetnikov

Narodnost	Število	Odstotek
Nemška	51	35,3
Slovenska	36	24,9
Jugoslovanska	34	23,5
Češka	10	6,9
Avstrijska	5	3,6
Hrvaška	4	2,9
Italijanska	2	1,4
Srbska	2	1,4
Češko-jugoslovanska ⁶⁶	1	0,1
Skupaj	145	100
Neznano	11	X

Šele obravnava rezultatov nacionalne pripadnosti, ki so jo podjetniki sami izrazili, omogoči resnično oceno »tujosti« oziroma »neslovenskosti« mariborske industrije v času med vojnama. In dobljeni rezultati jasno kažejo na zelo močno podjetniško udeležbo Nemcev. Večji problem predstavlja poskus dognati »slovenskost« mariborske industrije, saj je bilo, kot je lepo razvidno iz tabele 28, deklariranje za pripadnika jugoslovanskega naroda precej razširjeno in priljubljeno. Kaže, da je vsaj pri podjetnikih, ki so bili pripadniki južnoslovanskih narodov, zamisel o enotnem jugoslovanskem narodu, sestavljenem iz treh plemen (slovenskega, hrvaškega in srbskega), naletela na precejšnje ponotranjenje, če je pri izpolnjevanju obrazcev seveda res šlo za osebno prepričanje in ne morda le za podrejanje uradni ideologiji, kar pa iz dostopnih dokumentov seveda ni mogoče izvedeti. Kljub navedenim pomislekom je zaradi lažje obdelave podatkov mogoče veliko večino podjetnikov, ki so se deklarirali kot pripadniki jugoslovanske narodnosti, prišteti k onim, ki so se izjasnili za Slovence. Temu v prid govorijo tudi rezultati analize razmerja med rojstnim krajem in narodnostno pripadnostjo.

⁶⁶ Pri obdelavi podatkov je najbolj izstopal podjetnik, ki se je opredelil kot Čeh in obenem Jugoslovan, zato sem ga uvrstil v posebno kategorijo češko-jugoslovanske nacionalne pripadnosti.

Tabela 29: Narodnostna pripadnost podjetnikov, rojenih na SEO

Narodnost	Število	Odstotek
Slovenska	33	45,8
Jugoslovanska	22	30,5
Nemška	16	22,3
Češko-jugoslovanska	1	1,4
Skupaj	72	100

Med tistimi, ki so bili rojeni zunaj SEO, je najti veliko manj podjetnikov, ki so se deklarirali za predstavnike jugoslovanske narodnosti, v vzorcu pa so zato odločno prevladovali Nemci.

Tabela 30: Narodnostna pripadnost podjetnikov, rojenih zunaj SEO

Narodnost	Število	Odstotek
Nemška	31	51,6
Češka	9	15
Jugoslovanska	7	11,6
Avstrijska	5	8,4
Hrvaška	3	5
Slovenska	2	3,4
Srbska	2	3,4
Italijanska	1	1,6
Skupaj	60	100

V zvezi z Nemci je omembe vredno zlasti dejstvo, da je bil med mariborskimi podjetniki velik del takih, ki so se rodili na SEO. V absolutnih številkah so sicer v vzorcu prevladovali Nemci, rojeni zunaj SEO, vendar tudi delež »avtohtonih«⁶⁷ Nemcev v industriji ni bil zanemarljiv. Pri Nemcih, rojenih zunaj SEO, je velik delež odpadel na podjetnike, rojene na Češkem.⁶⁷

⁶⁷ Narodnostna podoba podjetnikov, rojenih na Češkem in Moravskem, je bila taka:

Narodnost	Število	Odstotek
Nemška	9	42,8
Češka	8	38,1
Avstrijska	2	9,5
Jugoslovanska	1	4,8
Srbska	1	4,8
Skupaj	21	100

Prevladovali so torej podjetniki nemške narodnosti.

V zvezi z narodnostjo podjetnikov so me predvsem zanimala njena razmerja do industrijske stroke ter števila zaposlenih v podjetju. Predstavitvi teh razmerij bo namenjen zadnji sklop razprave.

Tabela 31: Udeležba v industrijski stroki glede na narodnost

	Nemška		Slovenska		Jugoslovanska		Češka		Avstrijska	
	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek
Tekstilna	19	37,2	7	20,6	5	14,7	8	80	3	100
Gradbena	10	19,6	0	0	7	20,6	0	0	0	0
Grafična	0	0	6	17,6	0	0	0	0	0	0
Papirna	0	0	5	14,7	3	8,8	0	0	0	0
Kovinarska	5	9,8	4	11,8	0	0	0	0	0	0
Lesna	1	2	4	11,8	2	5,9	1	10	0	0
Kemična	10	19,6	3	8,8	7	20,6	1	10	0	0
Živilska	3	5,9	2	5,9	10	29,4	0	0	0	0
Usnjarska	2	3,9	2	5,9	0	0	0	0	0	0
Razno	1	2	1	2,9	0	0	0	0	0	0
Skupaj	51	100	34	100	34	100	10	100	3	100

Tabela 31 prikazuje razmerje med narodnostjo in udeležbo v industrijski stroki. Takoj je mogoče opaziti, da je v tem pogledu do večjih odstopanj prihajalo le v tekstilni stroki, kjer je opazna tako relativna kot tudi absolutna prevlada podjetnikov nemške in češke narodnosti ter relativna prevlada avstrijske narodnosti. Po odstotkih v tekstilni industriji udeleženi podjetniki so prednjačili Čehi in Avstrijci. Podoba o odnosu med narodi v panogah mariborske industrije se še izostri z združenjem kategorij slovenske in jugoslovanske ter nemške in avstrijske narodnosti z namenom ugotoviti razmerje med slovenskimi in nemškimi podjetniki. Združitev kategorij je seveda popolnoma hipotetične narave in jo uporabljam v metodološke namene s ciljem prikazati čim bolj jasno in sistematično podobo zbranih podatkov, pri čemer se zavedam nasilne intervencije nad subjektivno odločitvijo in čutenjem posameznikov, ki jih obravnavam. Rezultate po združitvi kategorij prinaša naslednja tabela.

Tabela 31a: Udeležba v industrijski stroki glede na narodnost – druga različica

	Jugoslovanska in slovenska narodnost		Nemška in avstrijska narodnost	
	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek
Tekstilna	12	17,6	22	40,7
Gradbena	7	10,4	10	18,6
Grafična	6	8,8	0	0
Kemična	10	14,7	10	18,6
Kovinarska	4	5,9	5	9,3
Papirna	8	11,8	0	0
Živilska	12	17,6	3	5,5
Usnjarska	2	2,9	2	3,7
Lesna	6	8,8	1	1,8
Razno	1	1,5	1	1,8
Skupaj	68	100	54	100

Ob pogledu na rezultate v tabeli postane podoba o prevladi nemških podjetnikov v tekstilni industriji še jasnejša. Razlika je vidna predvsem v relativnih številkah, kar navaja k sklepu o koncentraciji nemškega podjetništva v tekstilni industriji, medtem ko so se slovenski podjetniki razporedili enakomerneje na več različnih strok. Relativna nemška prevlada je vidna tudi v gradbeni, kemični, kovinski in usnjarski stroki. Slovenski podjetniki so popolnoma obvladovali papirno in grafično stroko. Morda je razlog za slovensko prevlado v grafični industriji iskati v skrbi za ohranitev slovenskosti inštitucij, zadalženih za ustvarjanje nacionalne identitete, temelječe na izrazito kulturnih referenčnih točkah (zlasti na jeziku). Slovensko obvladovanje tiskarske industrije je bilo verjetno v mestu, ki je šele po letu 1918 dobilo zunanjo slovensko podobo, izrednega simbolnega pomena. Poleg omenjenih strok izstopa še slovenska prevlada v živilski industriji. Razlog za to je morda iskati v dveh prednostih, ki jih je nudila ta stroka podjetnikom: zahtevala je manjše kapitalne investicije, tako da je bila dostopna manjšim podjetnikom, obenem pa je bil trg za njene proizvode precej dojemljiv.⁶⁸ Verjetno je v pomanjkanju investicijskega kapitala pri slovenskih podjetnikih iskati odgovor, zakaj njihova prevlada v

⁶⁸ Stevan M. Kukoleča: Industrija, str. 85–86.

živilski industriji in po drugi strani njihova manjša zastopanost v tekstilni industriji. In ravno tu pride do izraza neudeležba kapitalno močnih slovenskih bank v mariborski tekstilni industriji. Še v eni stroki so absolutno in relativno prevladovali slovenski podjetniki – v lesni industriji, za katero je bila, podobno kot za živilsko, značilna množica malih obratov, ki niso zahtevali velikih investicij. Razen teh razlogov je na razvoj lesne industrije vplivala tudi obilica lesa v mariborski okolici, zlasti na Pohorju.⁶⁹

Za konec analize razmerja med narodnostjo in industrijsko stroko sem pripravil še eno različico tabele, v kateri sem v prvi kategoriji združil podjetnike, ki jih je mogoče označiti kot tuje. To so podjetniki nemške, avstrijske in češke narodnosti. Nasproti jim stojijo podjetniki, ki bi jih bilo v kontekstu prostora in časa, iz katerega so anketni listi, mogoče označiti kot domače. To so predstavniki južnoslovanskih in jugoslovanske narodnosti. Torej podjetniki, ki so navedli, da so slovenske, hrvaške, srbske in jugoslovanske narodnosti.

Tabela 31b: Udeležba v industrijski stroki glede na narodnost – tretja različica

	Južnoslovanske narodnosti: slovenska, hrvaška, srbska in jugoslovanska		Nemška, avstrijska in češka narodnost	
	A.Š.	Odstotki	A.Š.	Odstotki
Tekstilna	16	21,6	30	46,9
Živilska	13	17,6	3	4,7
Kemična	10	13,5	11	17,2
Papirna	8	10,8	0	0
Gradbena	7	9,4	10	15,6
Lesna	6	8,1	2	3,1
Grafična	6	8,1	0	0
Kovinska	5	6,8	5	7,8
Usnjarska	2	2,7	2	3,1
Razno	1	1,4	1	1,6
Skupaj	74	100	64	100

⁶⁹ GSS, str. 26–27.

Podatki v tabeli 31b v ničemer ne spreminjajo prej navedenih ugotovitev. Ravno obratno: še potencirajo rezultate iz tabele 31a.

Že v zvezi z razmerjem med narodnostjo in industrijsko stroko sem izrazil domnevo, da so podjetniki slovenske narodnosti delovali v manjših obratih, ki so bili tudi manj kapitalno zahtevni. To domnevo bom naprej razdelal v sklopu, ki sledi in je posvečen razmerju med narodnostjo in številom zaposlenih v podjetju.

Tabela 32: Število zaposlenih glede na narodnost podjetnikov

	Nemška		Slovenska		Jugoslovanska		Češka		Avstrijska	
	A.Š.	Odstotek:	A.Š.	Odstotek:	A.Š.	Odstotek:	A.Š.	Odstotek:	A.Š.	Odstotek:
21–50	15	29,4	21	58,4	17	50	3	30	2	40
51–100	13	25,5	5	13,9	9	26,5	4	40	2	40
101–250	10	19,6	5	13,9	2	5,9	1	10	0	0
251–500	7	13,7	4	11,1	6	17,6	1	10	0	0
Nad 500	6	11,8	1	2,7	0	0	1	10	1	20
Skupaj	51	100	36	100	34	100	10	100	5	100

Tabela 32 potrjuje zapisano domnevo, da so bili podjetniki slovenske narodnosti aktivni predvsem v manjših podjetjih. Večina jih je zasedala vrhovne položaje v kategoriji podjetij z najmanjšim številom zaposlenih delavcev. Afiniteto tujih (to je neslovenskih) podjetnikov do delovanja v večjih industrijskih obratih, ki so zaposlovali nad 100 delavcev, nazorno ilustrirajo številke v tabeli 33.

Tabela 33: Razmerje med narodnostjo in delovanjem v večjih podjetjih ter povprečnim številom zaposlenih

Narodnost	Odstotek podjetnikov, delujočih v podjetjih z več kot 100 zaposlenimi	Povprečno število zaposlenih
Nemška	45,1	233,3
Češka	30	221,7
Avstrijska	20	165,8
Slovenska	27,7	130,8
Jugoslovanska	23,5	120,7

Obenem je iz tabele 33 razvidno tudi, da je povprečno število zaposlenih v podjetjih, v katerih so delovali slovenski industrialci, presegalo številko 100, zaradi česar je mogoče reči, da so tudi oni povprečno delovali v velikih podjetjih, čeprav so glede koncentracije slovenskega podjetniškega kadra v malih podjetjih bolj zgovorni in ustrezni podatki iz tabele 32.⁷⁰

Za konec še pregled razmerja med nemškimi in slovenskimi podjetniki ter številom zaposlenih, pri čemer sem pri združevanju narodnostnih kategorij postopal enako kot pri tabeli 31a. Združil sem namreč kategoriji slovenske in jugoslovanske narodnosti in nemške ter avstrijske narodnosti ter podjetnike, vključene v prvo novo kategorijo, obravnaval kot Slovence, podjetnike v drugi hibridni kategoriji pa kot Nemce. Ta postopek je dal naslednje rezultate.

Tabela 32a: Število zaposlenih glede na narodnost podjetnikov – druga različica

	Slovenska in jugoslovanska narodnost		Avstrijska in nemška narodnost	
	A.Š.	Odstotek	A.Š.	Odstotek
21–50	38	54,3	17	30,3
51–100	14	20	15	26,8
101–250	7	10	10	17,9
251–500	10	14,3	7	12,5
Nad 500	1	1,4	7	12,5
Skupaj	70	100	56	100

Opazna je absolutna in relativna prevlada podjetnikov slovenskega rodu v dveh kategorijah zaposlenih: najprej je ta prisotna v kategoriji podjetij z 21 do 50 zaposlenimi. Bolj zanimivo je, da so slovenski podjetniki nad nemškimi prevladovali tudi v predzadnji kategoriji podjetij z 251 do 500 zaposlenimi. Tu je iskati pojasnila, zakaj je povprečno število zaposlenih v podjetjih, v katerih so delovali slovenski industrialci, presegalo številko sto.

⁷⁰ »V velikih obratih je delež močnega tujega kapitala dominanten. Čim manjši so obrati, tem več jih je v lasti slabotnega domačega kapitala.« Mirko Novak Razmestitev industrije v Sloveniji. V: Geografski vestnik, 1939, št. 1–4, str. 95.

Tabela 33a: Razmerje med narodnostjo in delovanjem v večjih podjetjih ter povprečnim številom zaposlenih

Narodnostna pripadnost	Odstotek podjetnikov, delujočih v podjetjih z nad 100 zaposlenimi	Povprečno število zaposlenih
Avstrijska in nemška	42,9	227,3
Slovenska in jugoslovanska	25,7	125,9

Tabela 33a kaže, da je bilo v podjetjih, kjer so delovali industrialci nemške narodnosti, povprečno zaposlenih približno 230 delavcev ali skoraj dvakrat več kot v podjetjih s slovenskim podjetniškim osebjem. Tudi primerjava odstotka podjetnikov, ki so delovali v večjih podjetjih z več kot 100 zaposlenimi, se nagiba v prid Nemcem, kar lahko vodi le k enem sklepu: mariborsko veliko industrijo so obvladovali industrialci nemške narodnosti.

Sklep

Ob koncu razprave bi rad izpostavil naslednja spoznanja o medvojnem mariborskem industrijskem podjetništvu.

- Zlasti v tekstilni industriji je pri podjetjih, med katerimi jih je bilo mnogo za slovenske razmere precej velikih, kot posebnost opaziti majhno neposredno kapitalsko in podjetniško udeležbo bančnih institucij. Le-ta je bila bolj izrazita v kemični industriji (Tovarna dušika Ruše) ter papirni (Sladkogorska tovarna lepenke), medtem ko je bilo v tekstilni stroki takšno le eno podjetje (Teksta, d. d., pri kateri je bil neposredno udeležen hrvaški bančni kapital). Odgovor morda tiči v tem, da so bile banke že v zadostni meri udeležene pri drugih tekstilnih podjetjih (tako npr. pri velikanu Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner, d. d.) in se jim neposredna udeležba v mariborski industriji ni zdela potrebna ali poslovno smotrna.
- Omenjena značilnost je vplivala na posebnost mariborskega podjetništva, ki je bila v tem, da so imeli pomembno vlogo v veliki tekstilni industriji podjetniško izjemno nadarjeni posamezniki, kot sta bila Josip Hutter ali Marko Rosner, ki se jima je v precej kratkem času uspelo povzpeti od trgovcev do veleindustrialcev. Pogosto je bila v

tekstilni industriji odločilna kombinacija podjetniške spretnosti in tujega kapitala (tuj v tem smislu, da ves kapital, vložen v podjetje, ni bil podjetnikova last).

- Tretja in zadnja posebnost mariborskega industrijskega podjetništva, ki jo nameravam izpostaviti, je bila, da je v mariborski industriji delovalo veliko zunaj slovenskega etničnega ozemlja rojenih podjetnikov, ki so bili najpogosteje nemške narodnosti in so brez dvoma obvladovali veliko tekstilno industrijo. Vendar je treba malce postati in premisliti, preden jih vsepovprek razglasimo za tuje. Velika večina jih je bila namreč rojena še v času, ko so Slovenci z njimi bivali v skupni državi in je bil ravno razpad Habsburške monarhije ter nastanek prve jugoslovanske države tisti rez, ki je privedel do priseljevanja večjega števila podjetnikov iz držav naslednic Avstro-Ogrske, ki so po letu 1918 formalno postale tujina. Morda je medvojno mariborsko podjetništvo zato treba gledati kot vpeto v širši srednjeevropski gospodarski in poslovni prostor, katerega podjetniki so v spremenjenih geopolitičnih razmerah videli podjetniško priložnost in jo sklenili izkoristiti. Res so v mariborski veliki (predvsem tekstilni) industriji sicer prevladovali podjetniki nemške narodnosti, a je njihovo dejavnost dopolnjevala množica manjših in kapitalsko šibkejših industrialcev slovenskega rodu, industrializacija pa je navsezadnje prispevala tudi k modernizaciji mestne infrastrukture ter z odpiranjem novih delovnih mest lajšala problem agrarne prenaseljenosti okolice.